

باژیرئ زاخو د ناقبه‌را (سه‌نجه‌ق) و (قه‌زا) بوونیډا (۱ ته‌باخا ۱۸۵۲) یان (۱۳ ئادارا ۱۸۵۲)

خواندنه‌ك د به‌لگه‌نامه‌یه‌كا نوودا

”

ل سالا ۱۸۴۲ زاخو - ب‌ره‌نگه‌كئ راسته‌وخو - ب‌ویلایه‌تا مووسلقه‌هاتبوو‌گریدان ، و ل‌ئه‌قئ سالی ناقئ سه‌روكئ كارگیریا ئه‌وئ ب‌”موته‌سللم زاخو” هاتییه ، موته‌سللم ئه‌و فه‌رمانبه‌ر بوویه‌كو جهئ (موته‌صه‌رف) ی ب‌وه‌كاله‌ت د‌گریت

پشتى كەفتنا مىرگەھى ل سالا ۱۸۴۲ى دەقەرا بەھدىنان چوود ناف رەوشەكا ئالۇزدا و ئەقى ئالۇزىيىن ھەر وەسا لايەنى كارگىرى ژى قەگرت، ژبەر ئەقى چەندى نەرۆھنىيەك كەفتە د رەوشا كارگىرىيا زاخۇيا پشتى كەفتنا مىرگەھىدا.

ل سالا ۱۸۴۲ زاخۇ - ب رەنگەكى راستەوخۇ - ب ويلايەتا مووسلقە ھاتبو گرېدان، و ل ئەقى سالى ناقتى سەرۆكى كارگىرىيا ئەوى ب «موتەسللم زاخۇ» ھاتىيە^(۱)، موتەسللم ئەو فەرمانبەر بوويە كو جھى (موتەصەرف) ى ب وەكالتە دگرىت^(۲). ل سالا ۱۸۴۴ ناقتى «موتەصەرف زاخۇ» ھاتىيە^(۳)، و موتەصەرف د سىستەمى كارگىرىيا عوسمانىدا ل سەر سەرۆكى يەكەيا بناقتى «سنجەق يان لىوا» دھاتە دانان^(۴)، و ژيا بوورى ديار دبىت كو زاخۇ د ئەقى ماوھىدا د ئاستى سنجەقىدا بوو كو ژ قەزايى بلندترە و ژ ويلايەتنى نزمترە، و ئەق سەرۋبەرە ھەتا سالا ۱۸۵۰ى بەردەوام بوو^(۵).

ژ لايەكى دىترقە ل ۱۴ كانوونا ئىكى ۱۸۴۷ ويلايەتەكا نوو بناقتى (كوردستان) ھاتە دامەزراندن، و ل سالا ۱۸۵۰ ژ ئەقان سنجەقان پىك دھات : « وان، مووش، ھەكارى، مووسل، دياربەكر، ماردىن، خارپووت، عربگىر، مەلاتيا، بەھسنى»^(۶) و زاخۇ د ئەقى ماوھىدا (قەزا) يەكا سەر ب سنجەقا مووسلقە بوو، و بەشىن دىتر يىن مىرگەھا بەھدىنانا كەقن سەر ب سنجەقا ھەكارى بوون^(۷)، و ھەتا سالا ۱۸۵۶ سنجەقا مووسل و قەزا زاخۇ سەر ب ويلايەتا كوردستانقە بوون^(۸).

ماوى ۱۸۵۲-۱۸۵۳ ب ماوھىن گوھۇرىنان د كارگىرىيا قەزا زاخۇدا دھىتە ھژمارتن، ل ۲۲ جەمادىلئاخر ۱۲۶۸مىش/ ۱۲ نىسان ۱۸۵۲ ھاتە پىشنىياز كرن كو سەنجەقا زاخۇ ژ سەنجەقا مووسل بەھىتە قەكرن و ب سەنجەقا ماردىنقە بەھىتە گرېدان و كەسەك ب بناقتى (حاجى عەبدوللاھ بەگ) بو قائىمقامىيا زاخۇ بەھىتە دانان^(۹)، و د بەلگەنامەيەكىدا كو مىژوويا

ئەوى قەدگەرىتەقە بو ۴ صەفەرا ۱۲۶۹مىش/ ۱۶ تشرىنا دويى ۱۸۵۲از تىدا «پىزانىنەك ل دۆر» قەزا حاجى بايرام سەر ب سنجەقا زاخۇ يا سەر ب ويلايەتا كوردستان» قە ھاتىيە^(۱۰)، پاشى د بەلگەنامەيا ۲ شەعبان ۱۲۶۹مىش/ ۱۱ گولان ۱۸۵۳از دا ھەمان پىزانىن ھاتىيە دووبارەكرن^(۱۱)، و د بەلگەنامەيەكا دىتردا كو قەدگەرىتەقە بو ۲۶ رەمەزانا ۱۲۶۹مىش/ ۳ تىرمەھا ۱۸۵۳از ھندەك پىزانىن دىتر تىدا ھاتىنە ل دۆر لادانا دىترى قەزا (چل ئاغا) سەر ب « سنجەقا زاخۇ سەر ب ويلايەتا كوردستان» قە^(۱۲)، و ھەبوونا قەزايان سەر ب زاخۇقە دووپاتكرنە ل سەر بلندبوونا ئاستى كارگىرىيا زاخۇ ژ قەزا بو ئاستى سنجەقى.

ژ لايەكى دىترقە پىشنىيازەكا دىتر ل دۆر ئىكگرتنا ھەر دوو قەزايىن زاخۇ و جزىرى پەيدا بوويە كو ھەر دوو ئىك قائىمقامىيە بن، ل جەمادىلئەول ۱۲۶۹مىش/ ئادار ۱۸۵۳از د نامەيەكىدا ھاتىيە كو صەدرلئەزەم بو موشىرى لەشكەرى ئەنادول و واليى ويلايەتا ھەكارى قىركىبوو، تىدا دياركرىيە كو ئاكنجىيىن زاخۇ ئەقى پىشنىيازى لادەن و بەلگەنامە داخووزا مانا زاخۇ وەك قەزايەكا سەربىخۇ دكەت و دووبارە گرېدانا ئەوى ب سنجەقا مووسلقە^(۱۳)، و ژ پىزانىن سالىنامەيا عوسمانى يا سالا ۱۲۷۰مىش/ ۱۸۵۴از دياردبىت كو زاخۇ ھاتىيە قەگوھاستن بو سنجەقى سەر ب ولايەتا ھەكارىقە و ويلايەت ژ ئەقان سنجەقان پىك ھاتىيە : « زاخۇ، جزىرە، وان، ماردىن»^(۱۴).

و يا گرېدانا زاخۇ ب ويلايەتا ھەكارى دووپات دكەت ئەو كو پىزانىن ھەمان سالىنامە عوسمانى يا ھەمان سال ئامازە نەدايە زاخۇ وەك ئىك ژ سنجەقن سەر ب ويلايەتا كوردستانقە، و ويلايەتا كوردستان د ئەقى سالىدا ژ ئەقان سنجەقان پىك دھات : « مووش، مووسل، دياربەكر، خارپووت، عربگىر، مەلاتىيە، دىرسىم، سىرت»^(۱۵).

دیاره سهره‌رای کو زاخۆ ل ئەقی ماوه‌یی ب ئاستی (لیوا = سنجەق) بوو لئ ئاستی سەرۆکی ئەوئ یی کارگیری (قائیمقام) و (مدیر)بوو د دمه‌کیدا کو پیدقی بوو سەرۆکی کارگیریا ئەوئ د ئاستی (موتەصرف) دا با ! و ئەق هەر دوو ئاسته ژ ئاستی موتەصرفی نزمترن!!.

ئەقان داخوایان چ بەرسقین ئەرینی نەبوون چونکە پشتی ئەقی چەندئ ژێ بەرده‌وام ناقي زاخۆ د ناڤ سالنامەیین دەولەتا عوسمانیدا ب قەزایەکا سەر ب سنجەقا ماردینقە هاتییه.

ل سالا ۱۸۶۷- ۱۸۶۸ زاخۆ ژ سنجەقا ماردین هاتبوو ژێقەکر و ب سنجەقا مووسلقە ئەوا کو گریدای ب ویلایەتا بەغدادقە هاتە گریدان^(۲۱)، و ل ئەقی سالی سنجەقا مووسل ژ ئەقان یەکەیین کارگیری پیک دهات : « زاخۆ ، ئامیدی، تەلەغەر، زێبار، ئەلقووش، مزووری، شنگار، عەشائر سەبەه ، داوودی، دهۆک»^(۲۳)، و ل سالا ۱۸۶۹ و ل چوارچووڤی چاکسازیین والیی عوسمانی مەدحەت پاشایی ریکخستنا ویلایەتا بەغداد دووبارە بوو کو پیک بهیت ژ سنجەقین (بەسرا ، رەواندوز، سلیمانی، شەهرەزور و مووسل) و زاخۆ دبیتە ئیک ژ قەزایی سەر ب سنجەقا مووسلقە^(۲۴)، و ئەق رەوشە بەرده‌وام بوو هەتا سالا ۱۸۷۹ئ کول ئەقی سالی ویلایەتا مووسل هاتە دامەزراندن کو ژ سنجەقین « کەرکوک ، سلیمانی ، مووسل» پیک دهات و زاخۆ بوو ئیک ژ قەزایی سەر ب سنجەقا مووسلقە یا کو سەر ب ویلایەتیقە^(۲۵) و هەتا سالا ۱۹۱۸ئ ئەق سەرورە یی بەرده‌وام بوو.

ل سالا ۱۸۵۶ئ سنجەقا مووسل ژ ویلایەتا کوردستانقە هاتبوو ژێقەکر و ب ویلایەتا (وانی) قە هاتبوو گریدان^(۱۶)، هندیکە قەزا زاخۆ بوویە ژ سنجەقا مووسل هاتبوو ژێقەکر و ب سنجەقا ماردینقە ئەوا سەر ب ویلایەتا کوردستانقە هاتبوو گریدان^(۱۷)، و هەتا سالا ۱۸۶۶ئ ئەق سەرورە یی بەرده‌وام بوو^(۱۸)، و پشتی گریدانا زاخۆ ب سنجەقا ماردینقە ناقي زاخۆ - وەک قەزا- د ناڤ سالنامەیین عوسمانیدا دەستیگیرییە^(۱۹).

گریدانا قەزا زاخۆ ب سنجەقا ماردینقە سەرکیشە بو پەیدا بوونا ئاریشەیان بو خەلکی (ناکنجیوویان) و رێقەبەرین ئەوئ، لەوما بو ئەقی چەندئ گەلەک داخوای هاتنە بلند کرن کو فەرە زاخۆ ژ ماردینی بهیتە ژێقەکر، ئەقە ژێ ژبەر دیراتییا د ناڤه‌را ئەواندا، و ئیک ژ ئەقان داخوایان ل رەبیع ئەلئاخر ۱۲۷۷/ تشرینا ئیکی ۱۲۸۰بوو^(۲۰)، بەلئ پا دیار دبیت کو

✦ قەزا زاخۆ د سنجەق و ویلایەتین عوسمانیدا ۱۸۴۲-۱۹۱۸ ✦

ماوه‌یی دەمی	سنجەق	ویلایەت	تییینی
۱۸۴۲-۱۸۴۹	زاخۆ	مووسل	
۱۸۵۰-۱۸۵۲	مووسل	کوردستان	زاخۆ ژ سنجەقی هاتبوو قەگوهاستن بو قەزایی.
۱۸۵۲-۱۸۵۵	زاخۆ	هەکاری	زاخۆ ژ قەزایی ببوو سنجەق
۱۸۵۶-۱۸۶۶	ماردین	کوردستان	
۱۸۶۷-۱۸۷۹	مووسل	بەغداد	
۱۸۷۹-۱۹۱۸	مووسل	مووسل	

■ دامه‌زاندنا قائمقامییا قه‌زا زاخۆ:

ژێده‌ر و به‌لگه‌نامه‌ییێ مێژوویی پێزانینیێ باش و تیروته‌سه‌ل ل سه‌ر مێژوویا زاخۆ و کاودانیێ ئه‌وێ یێن کارگیرێ ل سه‌رده‌می عوسمانی دا پێشکێش ناکهن، و ماوه‌یی ۱۸۴۲-۱۸۵۲ ژ ماوه‌ییێ به‌رتنگ و دژواره ژ مێژوویا زاخۆ کو تێدا پێزانینیێ کیم یێن د ناڤدا هه‌ین.

به‌ری بچینه د ناڤ بابه‌تیدا هه‌ژێ ئاماژه‌دانێ یه‌ کو دانا سیه‌ته‌نی (قه‌زا) ل سه‌ر باژێری زاخۆ و هه‌ماره‌کا دیتیر یا باژێر و باژێرکێن کوردی پامانا ئه‌وێ ئه‌و نینه کو ئه‌و ب پامانا ئه‌فرۆ (قه‌زا) بوویه^(۳۶)، و ئارمانجا ئه‌قێ قه‌کۆلینی ده‌ستنیشانکرن ئه‌وی ده‌می یه‌ یا کو زاخۆ تێدا بوویه قه‌زایه‌کا ل ژێر حوکمی عوسمانی یێ ئیکسه‌ر کو ژ لایێ فه‌رمانبه‌ره‌کی ب ناڤی (قائیمقام) قه‌ ده‌اته برێقه‌به‌رن.

ئه‌قجا پشتی که‌فتنا میرگه‌ها به‌هه‌دیان و زالبوونا عوسمانییان ل سه‌ر زاخۆ، ده‌وله‌ت رابوو ب نوویکرن و دامه‌زاندنا ئیکه‌مین رێکخستنا خوه‌ یا کارگیرێ ل زاخۆ، ل سالا ۱۸۴۲ از فه‌رمانبه‌ره‌کی عوسمانی بوویه کو دگۆتنی (ئیه‌راهم ئاغا) ب سیه‌ته‌نی (موته‌سه‌للم) حوکم ل زاخۆ دکر^(۳۷)، و د به‌لگه‌نامه‌یه‌کا دیتیر یا عوسمانیدا کو قه‌دگه‌ریت بو سالا ۱۸۴۴ ناڤی "سنجه‌ق زاخۆ" و موته‌سه‌ره‌فی ئه‌وێ (عوسمان پاشا)^(۳۸) هاتییهن، و ل سالا ۱۸۴۷ ئی میر عه‌زه‌ددین شیر به‌گ سنجه‌قا زاخۆ ب سیه‌ته‌نی (موته‌سه‌للم) برێقه‌دبر^(۳۹)، و زاخۆ ب سیه‌ته‌نا "سنجه‌ق" یا به‌رده‌وام بوو هه‌تا سالا ۱۸۵۲ ئی.

✦ خشته‌یی ناڤی سهرۆکێن کارگیریا زاخۆ ۱۸۴۲-۱۸۵۲ز ✦

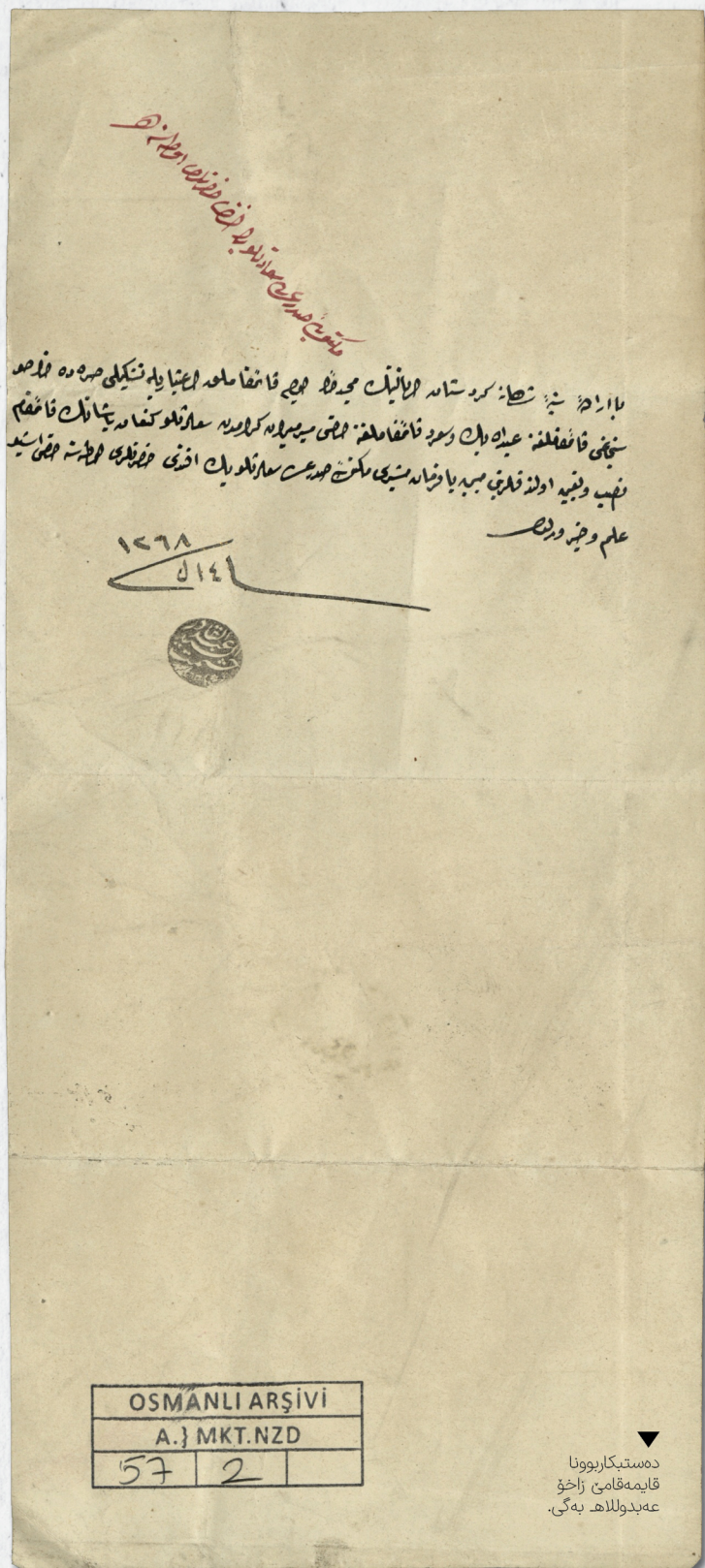
مێژوو	ناڤ	پله‌داری
۱۸۳۶-۱۸۳۸	مسته‌فا ئاغا	زابت
۱۸۳۹-۱۸۴۰	؟	موته‌سه‌للم
۱۸۴۲	ئیه‌راهم ئاغا	موته‌سه‌للم
۱۸۴۴-۱۸۴۷	عوسمان پاشا	موته‌سه‌ره‌ف
۱۸۴۷	محهمه‌د ئه‌مین ئه‌فه‌ندی	موته‌سه‌للم

ویلایه‌تا (کوردستان) قه‌ هاته نیاسین و ئیک ژ (قاچوچی باشی= ده‌رگه‌هه‌قانیین) باب ئه‌لعالی بناڤی (حاجی عه‌بدوللاه به‌گ) ده‌یتته دامه‌زاندن وه‌ک ئیکه‌م قائمقام بو قه‌زا زاخۆ^(۴۰).

ده‌ستپیکا قه‌گۆهاستنا قه‌زا زاخۆ بو پلا (قائممقاملق Kaymakamlik = القائممقامیه) قه‌دگه‌ریته‌قه‌ بو سالا ۱۸۵۲ ئی، ل ۱۴ شه‌والا ۱۲۶۸مشی/ ۱ ته‌باخ ۱۸۵۲ ئیراده‌یه‌کا سۆلتانی ده‌رکه‌فت کو تێدا سنجه‌قا زاخۆ وه‌ک قه‌زایه‌کا (قائممقاملق) سه‌ر ب

ئەف بەلگەيە ژ ٤ بەرپەرەن
 پیکهاتییه و ناقونیشانی ئەوی
 ئەفەیه: " ئەو لیوایین د ناقل ١
 مارت ١٢٦٨ رومی د ناقل ویلایهتا
 کوردستاندا هاتییه دامەزراندن".
 و د جهی تاییهت ب زاخودا بهحسی
 موچهیی ئەوان ریقه بهرین کارگیری
 هاتییه کرن ئەوین دی سەنجهقا
 زاخو بریقه بهن و د سەرئ بەلگەیییدا
 هاتییه: "موچهیی کارمەندی
 سەنجهقا زاخو ئەوا پینشیاز هاتییه
 کرن کو هەر ژ دەستیپکا هەیفقا مارت
 ١٢٦٨ وەك قائیمەقامی بهیته بکار
 هینان" (٣١). و ژ ئەفی بەلگەیی دهیته
 زانیین کو دەستیپکا دەرکەفتنا بریارا
 قائیمەقامییا زاخو بو سەرئ هەیفقا
 مارت یا رومی ل هەمبەر ١٣ ئادارا
 ١٨٥٢ زاییینی قەدگەریت.

دامەزراندنا قەزا
 زاخو و چەندیین قەزا
 و سەنجهقیین دی ل
 ویلایهتا کوردستانی
 بو ١ مارت ١٢٦٨
 رومی ل هەمبەر
 ١٣ ئادارا ١٨٥٢ز
 قەدگەریت، لی
 بجهئینانا ئەفی
 بریارئ ل ١ تەباخا
 ١٨٥٢ بوویه"

‡ به لگه ییدا کار به ده ستین سهره کییین زاخودا ب ئەقی رهنگی هاتینه دیار کرن ‡

ژ	ناق	کار	موچه	کاری بهری	تییینی
۱	عه بدوللاه بهگ	قاییمه قامی لیوایا زاخو	۵۰۰۰ قرووش	هەر ژ بهروارا ۱ مارت ۱۲۶۸ بریارا ده ستبکاربوونا وی ده رکه فتیه.	
۲	مسته فا ئاغا ئەفهندی	سەرۆکی کاتبین مالییهیی	۲۰۰ قرووش	هەر ژ بهروارا ۱ مارت ۱۲۶۸ بریارا ده ستبکاربوونا ئەوی ده رکه فتیه، ئەق کەسه کاتبین داها تین ئەنادولی و سەرۆکی بهری یی کاتبین مالییه ل سەنجهقا جزیره بوو.	زاخو ژ سنجەقی هاتبوو قەگوهاستن بو قەزایی.
۳	عه بدوللاه ئەفهندی	کارمەندی کاتبین مالییهیی	۷۰۰ قرووش	هەر ژ بهروارا ۱ مارت ۱۲۶۸ بریارا ده ستبکاربوونا ئەوی ده رکه فتیه، ئەق کەسه هاریکاری سەرۆکی کاتبین مالییه ل سەنجهقا جزیره بوو.	زاخو ژ قەزایی ببوو سنجەق
۴	خەلیل ئەفهندی	سەرۆکی کاتبین تەحریرات	۱۵۰۰ قرووش	ژ کاتبین خەرجیاتی و بیلایەتا روم ئیلی. هەر ژ بهروارا ۱ مارت ۱۲۶۸ بریارا ده ستبکاربوونا وی ده رکه فتیه.	
۵	؟؟؟؟	هاریکاری کاتبی تەحریرات	۵۰۰ قرووش	دئ ناقی وی و بهروارا ده ستبکاربوونا وی هیته دیارکرن	ناقئ ئەوی نەهاتییه دیار کرن
۶	؟؟؟؟	کارمەندی نفووسی	۲۵۰ قرووش	ئەوژی وهسا	ناقئ ئەوی نەهاتییه دیار کرن
۷	؟؟؟؟	ئەمین صندوق	۳۰۰ قرووش	ئەوژی وهسا	ناقئ ئەوی نەهاتییه دیار کرن
۸	ناحیه یین شاخ، فنک، بېشابوور، خابنه زەر؟، عمریان، ئوزەکان، خربان ماهی؟ و چرناق[شرناق]= شەرنەخ؟ و مدیری قەزایا جزیره		۲۰۰۰ قرووش		
۹	ناحیه یین سەر ب مودیری قەزایا حاجی بهیرام		۱۲۵۰ قرووش		
۱۰	مودیری قەزایا چل ئاغا		۱۵۰۰ قرووش		
۱۱	کرپنا قورتاسیی		۵۰۰ قرووش		بو شەش هەبقان
	سەرجهم		۱۵۰۰۰ قرووش		

[illegible]

فقدوم علماء وقضاة في مكة

[illegible]

“

■ سه ریژینگ:

ژ ئەقێ بەلگەیا هاتییه دیتن دیار دبیت کو بریارا گوهورینا سیستەمی کارگێریی باژیری زاخۆ بۆ قەزایەکا د ئاستی (قائیمەقامی) دا ل ۱۳ ئادارا ۱۸۵۲ دەرکەفتییە و ل ۱ تەباخا ۱۸۵۲ ب شیۆهیهکی فەرمی هاتییه بجهئینان، و هەرچەندە ئەق بریارە ل ۱ تەباخا ۱۸۵۲ چووێه دواړی بجهئینانیدا لی دەرستەلاتا عوسمانی بریاردایه کو موچهیی کارمەند و قایمەقامی زاخۆ ژ بەروارا ۱۳ ئادار ۱۸۵۲ بهیته خەرچکرن و ئەقە بەلگهیه کو دەرکەفتی ب خوێ ئەق رێککەفتە وەک دەرستیپکا دامەزراندنا قایمەقامییا زاخۆ ل قەلەم دایە.

”

ئارمانجا ئەقێ قەکۆلینی دەرستنیشانکرنا ئەوی دەمی یە یا کو زاخۆ تیدا بوویە قەزایەکا ل ژیر حوکمی عوسمانی یی ئیکسەر کو ژ لای قەرمانبەرەکی ب ناقي (قائیمقام) قە دەاته برێقەبەرن“

- پهراویز:

1. Fatih Gencer, Merkeziyetçi İdari Düzenlemeler Bağlamında Bedirhan Olayı, Doktora Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Ankara Üniversitesi, 2010, s.78.
2. Mehmet Zeki Pakalin, Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Terimleri sözlüğü, devlet kitapları, (İstanbul:1983), Cilt:2, s.639.
3. A-MKT, D.no13, G.no 71.
4. Pakalin. A.G.E, Cilt:2 s.586.
5. ل دۆر رهوشا بههدينان ل پشتی كهفتنا ميرگههتي بنيره: كاميران عبدالصمد الدوسكي، بهدينان في اواخر العهد العثماني 1876-1914، بنكهى تويژهوه، (اربيل: 2007)، ص:47-50.
6. Kurt Tarihi Arismalari, A.G.E s.100-101.
7. ل سالا 1848 ئ ئاميدىي و ئاكرى ب ويلايهتا ههكارى قه هاتبونوه گرئدان و زاخو هه مابوو سه ر ب ويلايهتا مووسل. بنيره:الدوسكي، ژيديرى بهرى، ص:48.
8. ناقي زاخو ب شيوهكي راسته راست دهمني سالنامهيين عوسمانى دا نههاتيه ههتا سالا 1856ئ، هنديكه هههونا سنجقا مووسل بوويه ل ويلايهتا كوردستان ئهقه بهلگيه كو زاخو ئى ههه سه ر ب ويلايهتا ناقتاي بوويه، بنيره: Osmanli Kurdistan , s99-108.
9. Irade- Meclisi Vala (I.MVL). D.no.235, G. nò.8214.
10. I.MVL. D.no.254, G.no.9273-3.
11. Sararat- Mektubi Meclisi Vala. (A- MKT. MVL), D.no.254, G.no. 9374-1.
12. I.MVL, D.no.259, G.no.30.
13. Sararat- MektubiUmumi Vilayet, (A-MKT. UM). D. no 127, G.no.22.
14. سالنامه دولت عليه، دفعه:8، سنه 1270هـ، ص:82.
15. Kurt-Tarihi Arismalari, Osmanli Kurdistan, bgst Yayinlari, Istanbul: 2011, s. 105-106.
16. بنيره: سالنامه كوردستان عام 1272هـ/1856م: Osmanli Kurdistan , s.109.
17. سنجقا ماردین ژ فان قهزایا پیک دهات: مهلبهندی
- ماردین، قوچ حصار، زاخو، جزیره العمريه، نصيبين، نواحي عاليات، يزتاور، بوهتان، حاجی بههرام، مديار، صاور، سورکجی و عمرکان. بنيره:سالنامه دولت عليه، دفعه:10، سنه 1274هـ / 1857م، ص 113؛ سالنامه دولت عليه، دفعه: 12، سنه 1276هـ / 1859م، ص:113.
18. Osmanli Kurdistan , s109-126.
19. بو نموونه بنيره:سالنامه دولت عليه، دفعه:10، سنه 1274، ص:113؛ سالنامه دولت عليه، دفعه: 12، سنه 1276هـ، ص:144.
20. A-MKT, MVL, D.no.120, G.no. 36.
21. ههه ژ سالا 1856ئ مووسل سنجقهكا سه ر ب ويلايهتا وان بوو، و ل سالا 1867ئ ژ ويلايهتا وان هاتبوو ئيغهكرن و ب ويلايهتا بهغداد قه هاتبوو گرئدان. بنيره: Mehmet Zeydin Yildiz, XIX. Yuzylinda Hakkarinin Idari Yapisi, s.13
22. سجي قحطان محمد علي، الإدارة العثمانية في الموصل 1879-1834، رساله ماجستير، كلية الآداب، جامعه الموصل، 2002، ص:52.
23. بنيره: سالنامه دولت عليه، دفعه: 24، سنه 1286هـ، ص:203.
24. ههه وهه:جميل موسى النجار، الاداره العثمانية في ولاية بغداد، دار الشؤون الثقافية العاميه، (بغداد: 2001)، ص:117.
25. محمد علي، ژيديرى بهرى، ص:54.
26. ل فيري گهلهك بهلگهنامه ل سه ر قى چهندي دناق بهلگهنامي عوسمانى دا يين ههين، بو نموونه بنيره : قانوننامه السلطان سليمان القانونى لعام 1522 ناقيين ههماره باژير و باژيركين كوردى تيدهاتينه وه " قهزاين سهر ب ويلايهتا دياربهكر" بنيره: akar, Enver, Kanuni sultan Suleyman Kanun-namesine göre 1522 yılında Osmanli İmparatorluğunda İdari Taksimati, Firat Üniversitesi Sosyal Bilimleri Dergisi, cilt.12, no.1, (Elazığ:2002), s277-278
27. Gencer, A.G.E, s78.
28. A.MKT, D.no 13, G.no 71.
29. Gencer, A.G.E, s.176.
30. Sararat- Mektubi Kalami Nazarat ve Devayir, (A.MKT, NZD), D.no.57, G. nò.2-1.
31. بنيره دهقي بهلگهين د: BOA, YB.04, OAK, 113-18/ 6-59.